

# Kentsel Mekanın Üretimini Anlamada Toplumsal Ekonomi Kuramı Merkezli Sermaye Birikim Süreci Yaklaşımının Sağladığı Olanaklar - 2

Funda ALTINÇEKİÇ - Sezai GÖKSU

*Funda Altınçekiç  
DEÜ Şehir ve Bölge  
Planlama  
Bölümünde 1985  
yılında lisans, 1989  
yılında yüksek lisans  
eğitimi tamamladı.  
Halen aynı bölümde  
araştırma  
görevlisidir.*

*Doç. Dr. Sezai  
Göksu, 1980 yılında  
ODTÜ Şehir ve  
Bölge Planlama  
Bölümünde lisans  
ve 1982 yılında  
yüksek lisans  
eğitimi tamamladı.  
1987 yılında DEÜ  
Şehir ve Bölge  
Planlama  
Bölümünden  
doktora derecesi  
aldı. Halen aynı  
bölümde öğretim  
görevlisidir.*

**I**kinçi Dünya Savaşı sonrası gelişen yeni ideolojik yapılanma, kuşkusuz tüm dünya ülkelerini yeni seçmelerin içine sokmuştu. Bir yandan yeni kalkınma/büyüme paradigmaları ve bunlara ilişkin yeni toplumsal örgütlenme ve işleyiş modellerinin oluşturulması, öte yandan da yeniden kurulan sermaye birikim düzenlerinin meşruiyetinin sağlanması işlevini devletin 'modern' görevleri içine katma çabaları, dönemsel değişime ilişkin çarpıcı ipuçları olarak görülebilir.

Geçmiş birikim düzeninin bazı alanlarda restorasyonu, bazı alanlarda tasfiyesi olarak yorumlanabilecek bu yeni 'durum' karşısında ulusal ölçeklerde ortaya konulan uyum ve eklemleme düzeyleri, stratejileri de kaçınılmaz biçimde ciddi farklılıklar temelinde gelişmeliydi. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir grup ülke uluslararası yeni düzenlemeyle eklemleme talebini; dış ticarette liberal tutum, dış kaynaklara dayalı kalkınma stratejileri ve bu seçmelerin de katkısıyla oluşan dış açıkları kapatmaya yönelik ithal ikameci sanayileşme çabalarıyla uygulamaya koydu. 1951 Demokrat Parti iktidarı dönemiyle somutluk kazanan bu seçme doğrultusunda, ulusal sermayenin yapısal dönüşümünü gerçekleştirecek tek sektör olan tarıma müdahale kaçınılmazdı. Bu müdahale ile, ülkede tarım kesiminde yoğunlaşan emek ve sermayenin yapısında ve yerleşik ilişki şemasında varolan mevcut çelişkiler, giderek ciddi yarılmalara dönüşerek hem tarım kesimi, hem de kentsel alanlarda dönemin hedef çerçevesiyle uyumlu biçimde köklü değişimleri nedenledi.

Değişimin sermaye birikim düzeni açısından kentlere yansıyan en çarpıcı sonucu, sermayenin emeğin yeniden üretim süreçlerinin 'kentleşmeye' açıkça endekslenmiş bir yapı kazanmasıydı. Bu dönemden başlayarak, kentsel arsa rantına yönelik kontrol ve el koyma biçimleri, zamanla, tüm toplumsal kesimleri 'katılım fırsatı' sağlayan bir meşruiyet zenini kazandı. Bu durum, gerçekte, kentlerin mevcut toplumsal topoğrafyasında oluşacak değişimlerin de habercisiydi. Özellikle büyük kentlerde gecekondu, kaba bir yorumla, kentsel alanları 'işgal ettiler.' Başka tür bir ele alışla ise, gecekondu, ulusal ölçekli yeni sermaye birikim düzeninin tam da 'olmazsa olmaz' bir bileşeni idiler. Sonuçları ağırlıklı büyük kentlerde gözlenen bu yeniden yapılanma sürecinde her kent, gecekondu olgusuna karşı, kendi yerel dinamikleri ile şekillenen 'potansiyel olanaklar' sundu.

Gecekonduyun en yoğun biçimde yaygınlık gösterdiği 1960'lar sonrasında, İzmir kentinde de gecekonduların yerleşik bir yapı kazanmasına 'olanak yaratan' üç temel unsur bulunmaktaydı;

*. kentin, gerek içinde gerekse çeperlerinde yer alan, kontrol dışı kalmış oldukça büyük miktarda hazine arazisi stoku,*

*. başlangıçta, özellikle merkezde yığılmış olan ve nitelikli emek gerektirmeyen, çok sayıda küçük inşaat birimleri,*

*. müdahale yetkisinin bir tür ifadesi olan belediye sınırları konusunda bir türlü netleşmemiş onüç ayrı parçadan oluşan 'çevre belediyeleri' olgusu.*

Söz konusu bu üç yerel faktörün de katkısıyla,

1950'lere kadar neredeyse Osmanlı'dan devralınan kentsel şemadaki artık-izlerin üzerinden yürüyen bir kentleşme pratiği gösteren kent, bu yıllardan başlayarak kendine yeni izler yaratmaya başladı. Bu durum gerçekte, İzmir kentine yönelik ikinci önemli kentsel müdahale anlamına geliyordu.

'Olası' diğer birçok gelişme şeması seçeneğini safdışı bırakarak, yeni bir gerçeklik oluşturma gücüne/kategorisine sığrayan gecekonduların kente yönelik bu türden bir müdahalesi, onların 'öteki' olma pozisyonuna karşın, oldukça stratejik kent parçalarına elkoymaları açısından önemlidir. Yerleşimlerini tartışma gündemine getirecek birçok gerekçe içinden sadece, konunun kentsel ranta endeksli şu iki boyutundan söz etmek yeterli olabilir;

*Osmanlı'nın son dönem ilişkileri sonucu vurgu kazanmış biçimiyle "tek merkezli" gelişen ve bu tek güçlü merkez yapısı kırılmayan bir kentte, gecekondular, hemen herşeyin yeniden üretim, dağıtım ve paylaşım kontrolünü bir ifadesi olan kent merkezine en yakın konumlardaki hazine arazileri üzerinde yer seçtiler, ve.*

*Gecekonduların yer seçtiği arazi parçalarını kuşatan kentsel çevre, çoğunlukla her türlü teknik ve sosyal altyapı gereksinimleri bir biçimde oluşturulmuş ve Osmanlı'nın son dönem artık-izleri ile dönemin sınırlı planlama çabımları doğrultusunda geliştirilmiş bölgelerden oluşuyordu.*

Gecekondular, o günlerde 'öteki olmanın rasyonellerine' dayalı olarak geliştirdikleri bu tür yer seçim kararlarıyla, İzmir kentinde gelecek dönemlerde yaratılması olası diğer kentsel gelişme şemalarının biçim ve niteliğinde, yapısal ölçekte bağlayıcı hatta belirleyici eşikler sunmuş oldular. Sözü edilen 'eşik' kavramı ile anlatılmak istenilenin netleşmesi için kentin şu temel özelliğinin vurgulanması gerekiyor. Soyutlanarak ifade edilebilir ise, İzmir kenti etrafı dağlarla çevrilmiş bir çanak olarak düşünülebilir. Bu tür bir verili durumda, hem kamusal hem de özel nitelikli hedef rasyonelleri açısından, öncelikle çanak içi yapılanmaya ağırlık verileceği açıktır. Bu ise, mutlak anlamda değilse bile, gelişme olanakları, doğa, piyasa ve yaygın sermaye yapısı tarafından belirlenecek bir sınırlılığın ifadesi olacaktır. Gelişme olanaklarını yönlendiren eşikler bu üç unsurun karşılıklı etkileşimine dayalı bir esneklikle değerlendirildiğinde, İzmir'in kentleşme pratiğinde yer alan dönüşüm yaratıcı müdahaleler,

daha açıklıkla anlaşılır hale gelmektedir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde gerçekleşen dönüşüm yaratıcı ilk müdahale ile başlayan yapılanma süreci, daha önce de aktarıldığı gibi ağırlıklı ülkenin makro siyasi-ekonomik ilişkileri sonucu şekillenmişti. Kıyı ve liman olgusuna endeksli gelişen bu süreç, kuşkusuz bugünkü anlamda biçimlenmiş bir planlama olgusu ve kuramsal yapısı aracılığıyla oluşmadı. Dönemin bölgesel ölçekte tariflenen sermaye birikimi düzeni, bir toplama merkezi olarak işlev yüklenen İzmir kentindeki olası mekansal-kentsel yapılanmaya çok sayıda girdi yarattı. Özellikle yabancı sermayenin birikim hızını arttırmayı hedefleyen bir dizi kentsel yatırım, diğer kentsel fonksiyonların yerleşiminde de belirleyici işlevler yüklenildi. Kuşkusuz bu da bir tür planlama olarak değerlendirilmelidir.

1950'li yıllara kadar sözü edilen bu şemadan çok da sapma göstermeyen kent, 1960'lı yıllarla birlikte patlama yapan gecekonduların yarattığı müdahale ile ikinci dönüşüm sürecine girecektir. Geçmiştekinden farklı olarak, bu kez gecekondular, ülkede kurumsal yapılanması oluşturulmuş bir planlama mekanizması ile karşı karşıyadır. Ülkede yeniden yapılandırılan birikim düzeninin 'beklenmeyen' bir sonucu, 'arızası' olarak nitelenen gecekondulaşmanın, gerçekte aynı zamanda, yeni birikim düzeninin arızalarını 'telafi' edebilen bir kategoriye oturduğu gerçeği gözden kaçır. Atlanan bu gerçeklik nedeniyledir ki, gecekonduların olgusunun kentleşmeye girdi oluşturacak yaygınlaşma gücü ve hızı görülemez, gecekonduların toplumsal meşruiyeti kurulamaz, gecekondulaşma süreci planlamanın kurumsal sınırları dışına düşer ve büyük kentlerimizdeki nüfusun neredeyse %60'lara varan bölümü barınma sorununu gecekondularla çözer hale gelir.

Gecekonduların bir kentleşme pratiği ile, yerleşik yasal mekansal-toplumsal temsil şeması ve bu şemanın oluşum mekanizmalarında, bir yandan mekansal bir sorunla karşı karşıya kalındığı doğrultusunda toplumsal normlar yaratılırken, bir yandan da yaratılan bu arızanın zamanı geldikçe giderilmesini sağlayacak olası telafi süreçlerine yönelik arayışlar dönem dönem gündeme çıkarılmaktadır. Bugünlerde giderek yaygınlık kazanan söylem, sözkonusu arızanın telafisi adına, doğrudan arıza yaratan gecekonduların kendisine 'piyasa temelli' umut göndermeleri yaparak bir çıkış bulma yolunu seçmiştir. Gecekondular

*Olası' diğer birçok gelişme şeması seçeneğini safdışı bırakarak, yeni bir gerçeklik oluşturma gücüne/kategorisine sığrayan gecekonduların kente yönelik bu türden bir müdahalesi, onların 'öteki' olma pozisyonuna karşın, oldukça stratejik kent parçalarına elkoymaları açısından önemlidir.*

*Yayılanın sınırlarının piyasa rasyonelleri ile tanımlandığı koşullarda, bu koşullar ile uyumlu çalışmayan projelerin karşılaşılabileceği sonuçlar ile ilişkili çarpıcı veriler de oluşmuş durumda bugün.*

**PLANLAMA**  
95 / 3 - 4

yoluyla tüketilen kentsel alanların 'yeniden kazanımına yönelik yenileme' söylemine çok kapsamlı işlevsellik kazandıran, ağırlıklı bu tür bir ele alıştır.

İzmir kentinde, giderek planlamanın kurumsal öncülüğü eşliğinde yaygınlık kazanan bu yaklaşıma, yoğun biçimde uygulama alanı yaratma çabalarını kavrayabilmenin temel yolu 1980'li yıllara dönüş yapmaktan geçiyor. Ülkenin kalkınma paradigmalarında, Cumhuriyet ile başlatılan resmi söylemden en ciddi kopuşu simgeleyen bir dönem olan 1980 sonrası, planlama çevresinde, ağırlıklı dönüşüme uğrayan kentsel yapılanma süreçleri ile gündeme geliyor. Gerçekte, yeni bir birikim düzeni kurma çabalarının mekansal sonuçları olmak açısından, karşımıza çıkan yeni kentsel yapılanma süreçleri oldukça önem taşıyor. Ancak, bu yapılanma süreçleri kapsamında en az bunun kadar önemli olan bir başka temel tartışma odağı daha var. O da şu;

Yeni birikim düzeninin monetarist politikalar yardımı ile kurulmaya çalışıldığı bu dönemde, kentlerde, uluslararası finans kurumlarının öngördüğü istikrar paketleriyle çok da uyumlu olmayan bir talep patlaması yaratılır. İç piyasada mal ve hizmetlere yönelik talebin durma noktasına geldiği bir koşulda, devlet kredileriyle de desteklenen konut sektöründen çıkış bulacak bir pazar hareketlenmesi yaşanır. Özellikle kooperatifleşme yoluyla kurulan büyük toplu konut alanları, bulunabilen kamu arazileri üzerinde bir bir yükselir. Hemen tüm kentler yeni bir müdahale ile karşı karşıyadır. 1950'lerde tarım sektöründen çıkış bulan arayışlar, 1980'li yıllarda kentleşme süreçlerine başvurmaktan geri kalmaz. Planlamanın ağırlıklı, alınan makro kararlar ve oluşan yerel talepler arasındaki dengeyi sağlamaya yönelik 'aracı konumu', yasal düzlemde yapılan değişikliklerle de iyice pekiştirilir.

İzmir, bu süreç ile oldukça yakından tanışan bir kent durumundadır. 1980'lerden başlayarak kent, çanağın yamaçlarına doğru tırmanışa geçecek ve geçekondulu kentleşme pratiği yerini, toplu konuttan ivmelenen bir kentleşme pratiğine terkedecektir. Kentsel gelişmeye aday potansiyel son alanlar da, toplu konutların yapılanmasıyla tükenecektir. Ne var ki, öte yandan, özel sektör yatırımlarında bir patlama dönemi olan 1994 yılında bile, yatırımların % 45'e varan kesiminin hala konut sektöründe görünmesi, kent-

leşmeye endeksli birikim düzeninin işlevinin tükenmediğini de göstermeye yetecektir.

Kentlerin henüz sermaye birikim düzeninin ağırlıklı beslenme alanı olduğunu yansıtan bu güncel saptama, İzmir kentinde yaygınlık kazanan 'yenileme' söyleminin altında yatan rasyonelleri çözümlemek açısından da çok çarpıcıdır. Kentin, giderek yamaçlara dayandığı bugünün İzmir'inde, geleceğe yönelik yazılabilecek potansiyel kentsel yayılma senaryolarından yola çıkarak, üç temel olasılıkla özetlenebilecek bir çözümlenmeye gidilebilir. Bu olasılıklardan ilki, kentin bugünkü yamaçlara yayılma eğilimini veri alıyor. İkinci olasılık, kentin tamamen çanak dışında büyüme potansiyellerine ilişkin. Son olasılık ise, her iki durumun pratiğe yansımaları durumunda oluşacak açmazları telafi edecek 'kısadır erimli bir strateji arayışının", bir başka deyişle 'yenileme' söylemlerinin öngördüğü bir kentsel yapılanma şemasının sergilenmesi.

1. Olasılık: Kent, yamaçların sunduğu potansiyel olanakları zorlayan bir yapılanma sürecine yönelir ise; bu tür bir durum, kuşkusuz mevcut piyasa ilişkileri ile de tariflenen 'çanak içi' öncelikli yapılanmanın rasyonelleri ile tutarlılık sağlıyor. Kentte bugün için varolan doğa ve teknoloji olanakları da sözkonusu senaryo ile çalışmıyor. Kurgu bu biçimiyle oluşturulduğunda, senaryoda hiç bir açmaz görünmezken, kentin temel yapısal özellikleri hatırlandığında, senaryoya yönelik ilk ciddi eşikler de belirmeye başlıyor. Daha önce de vurgulandığı gibi, İzmir kentinde, kentsel şemayı bugünlere taşıyan dinamikler, ağırlıklı, planlama kurumunun kontrolü dışında kalan yapılanma süreçlerini dayatmış durumda. Bu dayatma nedeniyle de, kentte varolan hemen tüm kentsel fonksiyonların mekansal dağılım biçimi, kaba bir piyasa ilişkisinin rasyonelleriyle yüklü. Bu rasyonellerin temel belirleyicileri, ağırlıklı, planlama yoluyla müdahale görmemiş, alternatif kademelenmesi yaratılamamış, tek hakim bir merkez yapısı, bu yapıya bağlı ilişkilenmiş bir arazi kullanım örüntüsü ve ana ulaşım dokusu olarak tariflenebilir. Sıralanan bu üç temel unsurun karşılıklı etkileşim mekanizması bir anlamda, kentin gelişme ve yayılma olanaklarının da sınırlarını kaçınılmaz biçimde çiziyor. Bu sınırların ötesinde gerçekleşecek bir pratik, kentsel alanda yatırım yapan sermayenin karlılığında görece bir düşüşün ifadesi olurken, kullanıcının da ek maliyetleri olacağını vurguluyor.

Yayılanın sınırlarının piyasa rasyonelleri ile tanımlandığı koşullarda, bu koşullar ile uyumlu çalışmayan projelerin karşılaşılabileceği sonuçlar ile ilişkili çarpıcı veriler de oluşmuş durumda bugün. Kentin yamaçlarında 1980 sonrasında orta üst gelir grupları adına tasarlanarak kamu desteğiyle yapılaşmış toplu konut alanlarında, üretilen toplam konutlarının yaklaşık % 60'a yaklaşan miktarında başgösteren hızlı el değişme/satış veya alt orta gelir kategorisinde toplumsal gruplar için kiralık konutlara dönüşme sürecinin hatırlanması adına çok gerilere gitmek gerekmiyor. Yamaçları kuşatarak geçirilen çevre yolu (mu, değilmi tartışmaları kolay hatırlanacaktır) projelerinin yükleneyeceği potansiyel işlevler üzerine tartışmak da kolaylaşıyor. Görünen o ki, bu senaryonun işlevsel birçok boyutu var, ancak mevcut şema ile ilintilendirmek açısından oldukça ciddi yatırım müdahalelerini gerektirdiği de apaçık. Bir başka deyişle, gelecek için kentin yamaçları önem kazanıyor, ama kısa dönemde 'telafi' edici çözüm arayışlarına yönelineceği gerçeği de kaçınılmaz bir sonuç olarak önümüze geliyor.

2. Olasılık: Kent, çanak dışına çıkarak mevcut akslarda yayılma yolunu seçer ise; yine 1980'lerden sonra ivmelenen hızlı bir dışa kaçma hareketinin yaşandığı gerçeğinden hareketle, potansiyelleri açısından batı aksının oldukça çarpıcı değişimlerle gündemde olduğu söylenebilir. Bu aks, gerek büyük çaplı kentsel projeler, gerekse konut ağırlıklı yatırımlar için bir prestij bölgesi işlevi de yüklenmiş durumda. Dolayısıyla da, çanak dışı gelişmeler en yoğun biçimde batı aksında izleniyor. Bu alanda oluşan yapılanma süreçleri, ağırlıkla aksın sunduğu kıyı olanaklarına endeksli. Alanda, kentin taşıdığı temel kentsel fonksiyonlardan kopma gösterebilen bağımsız kentsel ilişkiler giderek yerleşiyor. Bunun anlamı şu; geçmişte mevsimlik kullanım potansiyeli taşıyan bölgede sürekli, yerleşik ilişkilerin kurulması süreci giderek artıyor. 1980 sonrasında başlatılan ulaşım yatırımları, sözkonusu yerleşik olma durumunda oldukça ciddi bir faktördür.

Sürekli kullanım koşullarının yaratımı ile, bölge iki temel konuda esneklik sağlamış oluyor;

*. kentsel çanak içinde işlenen merkez bağımlı pazar rasyonellerinden kısmen kopuş gösteren, yerel konuma ve dinamiklere özgü rasyonellerin oluşumu,*

*. bölgede, kendi içinde birer turizm beldesi niteliği taşıyan ilçelerin, süreklilik ilişkisi dolayısıyla giderek*

*bağımsızlaşan birer güçlü alt merkez olma nitelikleri.*

Sözkonusu bu iki faktör ile; çanak dışı yayılma olasılığı, çanak içindeki yamaçların yapılanması sürecine karşı görece olarak birçok üstünlük elde ediyor denebilir. Ancak yine de eşikler yok değil. Bu bölgede yapılanmanın boyutlarına ilişkin sınırlamayı doğanın bizzat kendisi belirliyor. Gerek topoğrafik özellikler, gerekse doğanın (potansiyel olarak) doğal sit olmaya aday yapısı yapılanma sürecine planlamanın müdahalesini kaçınılmaz kılıyor. Kaçınılmaz görünen müdahalenin, pratiğe yansıdığına, ne tür sonuçları nedenleyeceği konusu ise, bugün oldukça ilginç bir biçimde karşımızda duruyor.

Izmir 1 No. lu Kültür ve Tabiat Varlıkları Kuruma Kurulu'nun batı aksı ve Çeşme yarımadası için aldığı geniş kapsamlı sit kararı, İzmir'de siyasi ve ekonomik pazara tam anlamıyla bir bomba gibi düşmüştür. Siyasiler aralarındaki tüm görüş farklılıklarını aşan bir tavırla alınan karara karşı ortak bir cephe kurmuşlardır. Alanda yatırım yapan veya yapma potansiyeli taşıyan her türden yapımçı-müteahhit vb. gruplar, kararın bozulması yönünde baskı oluşturma arayışlarına girmişlerdir. Tüm bu tepkiler, kurul kararının stratejik bir pazara müdahale ettiğini gösterdi. Karar, bir anlamda, bölgeye yönelik en ciddi eşiklerden birisinin ifadesi oldu.

3. Olasılık: Kentsel yayılma alanlarında varolan eşiklere yönelik bir telafi mekanizması işlevini taşıyan 'yenileme' arayışları. Gerçekte, kategorik olarak üç ayrı olasılık düzleminde aktarılan bu kentsel yayılma senaryoları, kuşkusuz, birbirinden bağımsız ve ardışık biçimde işlemiyor.

Her üçü de, kentleşme pratiği kapsamında içiçe girmiş karmaşık etkileşimler sunuyor. Etkileşimin gereği olarak da bağımlı oldukları piyasa rasyonelleri, doğa ya da teknoloji, dolayısıyla sermayenin yapısı ve diğer makro ve yerel dinamiklere ilişkin eşik ya da olanaklarda oluşan bir değişim, diğer olasılık düzlemlerine de hızla yansıyor. İlk iki yayılma senaryosunda, varolan eşikler üzerinde açıklıkla dürülmüştü. Çanak içi ve çeperlerde kentsel yayılmaya yönelik olarak gelişen sınırlar, aynı zamanda ve kaçınılmaz biçimde, kentleşmeye endeksli birikim düzeni gerçeğinde, bu birikim düzeninin bürokrasisini yürüten yerel otoritenin de, yatırımcı sermayenin de sınırları olmak durumunda. Sınırların daralmasıyla oluşan kriz koşullarında, hemen tüm

*Etkileşimin gereği olarak da bağımlı oldukları piyasa rasyonelleri, doğa ya da teknoloji, dolayısıyla sermayenin yapısı ve diğer makro ve yerel dinamiklere ilişkin eşik ya da olanaklarda oluşan bir değişim, diğer olasılık düzlemlerine de hızla yansıyor.*

tarafı ortak bir çözüm arayışında uzlaşma çabasına iten de ağırlıkla bu saptama olsa gerek. Bu arayışlar sonucu geliştirilen yeni çözüm biçimlerinin içerdiği hedef rasyonelleri ise, 'sorunun ya da krizin telafisine' yönelik stratejilerin üretimini garantilemek ve işlevselliğini sağlamakla yükümlü.

Bu açıdan bakıldığında, aktarılan ilk iki kentsel yayılma olasılığının da potansiyel kriz koşullarını taşıdığı giderek belirginleşiyor. Krize yönelik çıkış arayışlarının iki temel seçeneği var;

• özellikle 1 ve 2. olasılığın kapsamında birikim düzeninin yeniden üretimini sağlamak açısından bir yandan alana yönelik ciddi kentsel yatırım kararlarını talep ederken, öte yandan otoritenin mevcut mekanizmaların işleyişine minimum müdahalesini sağlayacak baskı gücünü oluşturmak,

• çanak içinde kalmış 'yeniden üretime aday' konumuna getirilmiş potansiyel prestij alanları üzerinde gelişen kentsel rant baskılarını yoğunlaştırarak, bu alanlar kapsamında yaratılan yeni imar hakları arayışına yönelik zeminleri meşru kılmak.

Her iki stratejinin de güncel olduğu bugünün İzmir'inde, planlamanın etkin katılımı ve öncülüğünde gelişiyor olması nedeniyle 'çanak içine yönelik yenileme' arayışları bizim temel tartışma alanımızı oluşturuyor. Çanak içinde, 'yeniden üretim' stratejisine konu dört tür alan sözkonusu;

- yapılaşmamış boş alanlar,
- üzerine imar hakkı kısıtlaması getirilmiş düşük yoğunluklu özel statülü bölgeler,
- imarlı yapılaşmış prestij bölgeleri, ve
- kaçak yapılaşma süreciyle gelişmiş alanlar.

Sözkonusu bu alanların herbirini, birikim düzeni kapsamına katmak konusunda kuşkusuz farklı söylem biçimlerine gerek var. Örneğin, imar hakkı kısıtlamasına konu özel statülü bölgelerde, bu alanların mevcut piyasa koşullarına aykırı pozisyonda beklentilerinden ötürü 'adaletsizliğe' uğratılmış olduğu yolunda bir söyleme ağırlık verilirken, yüksek rant kategorisinde yer alan prestijli imarlı bölgeler için, kentsel arsanın daha etkin kullanımı ve 'çağdaş' bir kentleşme modeli olarak gökdelen projeleri, 'yeniden üretimin' başat önerileri biçiminde gündeme getiriliyor.

Kaçak yapılaşmış alanların ise diğerlerinden farklı bir kategoride ele alınmasını nedenleyen çok ciddi bir konumu var. Bu tür alanlara yönelik

olarak geliştirilen strateji arayışlarında sorun sadece fiziksel ve ekonomik rasyonellerin kapsamına indirgenemiyor. Mekanun yeniden üretim sürecinde, piyasa koşullarının önemi yadsınmazken, konunun sosyal yapı ve 'iyileştirme' politikalarını veri alan boyutları da sürekli gündem maddelerinden birisini oluşturuyor. Özetle, yerel otoritenin de katılımı ile geliştirilen 'yenileme' söyleminin dayandırıldığı savlar oldukça geniş problem alanlarına işaret ediyor;

• kaçak yapılaşmış alanların çoğu sağlıklı yaşama çevrelerine sahip - fiziksel yapıya dönük sorun tanımlanması,

• bu tür koşullar, süreç içerisinde sağlıklı gelecek bireylere de zemin hazırlıyor - toplumsal yapıya dönük sorun tanımlanması,

• kaçak yapılaşmış alanlarda düşük refah parametreleri var - ekonomik yapıya dönük sorun tanımlanması.

Yerel otoritenin, konunun kamuya yönelik yarattığı sorunlara yönelik saptamaları ise oldukça önemli;

• bu tür alanlarda geliştirilen yatırımlar kamuya çok yüksek bedellere mal oluyor,

• yapılan her yatırım, bu tür bölgelerdeki kentsel rant artışını besliyor,

• gerek yeni imarlı bölge yaratmanın olanaklarına getirdiği sınırlar, gerekse kendi içinde oluşan rant baskıları nedeniyle süreç içerisinde bu alanlarda yaşayan grupların artan ranttan 'pay almaya' hedefleyen arayışları başgösteriyor,

• oluşan rant artışlarından yararlanmanın kısa vadeli en kolay yolu, bu tür alanların süreç içerisinde dikey büyümesinden geçiyor. Kontrol olanaklarının yetersizliği ile de beslenen bu süreç sonunda, bu tür alanlar 1 - 2 katlıdan 5 - 6 katlı yapılaşmış bölgelere dönüşüyor,

• bu aşamadan sonra, 'probleme' yapı ölçeğindeki salt yenileme anlayışıyla bile müdahale etmek güçleşiyor.

Bu dikey büyüme eğilimine müdahale edilmediği koşullarda, alanda varolan düşük refah parametrelerinin, sağlıksızlığı yeniden ürettiği vurgulanarak yenileme süreçlerine aciliyet kazandırılıyor.

Bu noktada, sözü edilen saptamalara gönderme yapacak bir ele alışla, pratik içerisinde somutlaşan 'yenileme' süreçlerine kısaca göz atmak gerekiyor. Planlama açısından öncelikli ilk konu, hangi alanın 'yenileme' süreçlerine aday olacağı-

**Kaçak yapılaşmış alanların ise diğerlerinden farklı bir kategoride ele alınmasını nedenleyen çok ciddi bir konumu var. Bu tür alanlara yönelik olarak geliştirilen strateji arayışlarında sorun sadece fiziksel ve ekonomik rasyonellerin kapsamına indirgenemiyor.**

dir. Bu konu, planlamanın doğrudan kendisi tarafından belirlenmekten çok, birikim düzeninin gereksinimleri doğrultusunda planlamanın aracı bir işlev yüklenmesi ile belirlenir. Bir başka deyişle, yenileme arayışları ağırlıklı ekonomik parametreler ile şekillenir. Ekonomik parametreler kapsamında, alanın yenilenmesini olanaklı kılabilecek olası imar haklarının belirlenmesi olgusu, doğrudan planlamanın işlevleri içinde yer alan ikinci konudur. Bu belirleme kabaca iki faktöre dayandırılır;

*• alanda yaşayan mülk sahiplerinin arsa ve yapıları karşılığı talep edebilecekleri olası haklar,*

*• yenilemeyi gerçekleştirecek yapımçı şalış-ya da firmanın talep edeceği olası karlılık oranı.*

Her iki faktör sonucunda, alandaki yoğunluk değerlerini, böyle bir yöntem sonucu kaçınılmaz olarak, yaklaşık 2.5 katı artıran bir emsal değerine erişilir. Bu ise, ortalama 8 - 10 katlarda çözülebilen bir yapılaşma biçimine karşılık gelmektedir.

Gerçekte, alandaki rant değerlerine piyasada oluşan karşılıklı taleplere endeksli olarak tariflenen bu tür 'yenilenme' süreçleri sonucunda, ağırlıklı yapımçı lehine işleyen bir yeniden dağıtım paylaşım şeması ortaya çıkar. Zira mal sahibi, yaşallaşmak uğruna ortalama payından her zaman taviz vermeye hazırdır. Yenilemeden önce, alanda mülk sahibi olanların elinde kalan ise, eskisine oranla hem değeri hem de toplam döşeme alanı artmış yapı birimleridir. Bu grup, 'yenileme' sonucunda kısa vadeli ve tümüyle ekonomik parametrelerle bağımlı görel bir-refah artışı elde eder. Yenileme sonucu, yeni bir mekan organizasyonu ve temsili kategorilerinin oluşumuna olanak tanıyan bu tür alanlarda, yeni çevrenin tarifleyeceği çok yönlü maliyetler, süreç içerisinde oluşacak dönüşüme de ışık tutar. Sözkonusu maliyetlerin karşılanabilmesi durumu, kişilerin kazandığı olanaklarda süreklilik yaratılması koşulunda olasıdır. Sözkonusu alanlarda varolan düşük ekonomik parametrelere yönelik müdahalenin 'sürekli iyileştirmelere' dönük hedef çerçeveleriyle desteklenmediği koşullarda, mevcut yenileme yaklaşımlarının, yerel otoritenin de söylemine meşruiyet kazandıran çok boyutlu sorunları kucaklaması olanaksız görünüyor. Bu kapsamlı bakış oluşturulmadan gerçekleştirilen müdahaleler, sadece mekan ölçeğindeki iyileştirmeleri gerçekleştirmekle, gerçekte sadece birikim düzeninin gereksindiği mekana ve arsa rantına endeksli 'yeniden üretim' olanaklarını sağlanmış oluyor. Planlamanın, 'yenileme' süreçleri kapsamında ağırlıklı bu tür olanakların yaratılmasında

yüklenildiği öncü işlev ise tartışmanın en ciddi noktası.

Kuşkusuz, tüm bu saptamalar 'beklenmedik' sonuçlarla karşı karşıya olduğumuzu vurgulamak için aktarılmadı. Tersine, bugüne dek sahip olduğumuzu ele alışların kolaylıkla nedenleyebileceği bir pozisyonda duruyoruz. Çünkü, merkezi ve yerel otoritenin sorun tanımlama işlevini yerine getirme süreçlerinde, bu alanlar, sözkonusu yasa dışı konularından ötürü, sürekli biçimde, pazar için 'yeniden üretime' konu olabilecek en 'uygun' alanlar işlevini yüklendiler. Af ve 'islah' etmelerle de, bu tür bölgelerin en azından mülkiyet ilişkilerindeki belirsizlikleri çözümlenmedi, kentsel yeniden üretim amaçlı mekanizmalara eklenmesini kolaylaştıracak meşruiyet zeminleri yaratıldı. Bu 'yeniden üretim' sürecinde taşıdığı 'olanaklar' nedeniyle ki, kaçak yapılaşmış alanlar, kentsel gelişmeye endeksli birikim düzeninin olmazsa olmaz bir bileşeni haline dönüştüler. Tüm bu saptamalar dolayısıyla, son dönem yenileme söyleminin önerileri de ağırlıklı piyasa ve müteahhit merkezli bir yeni mekan organizasyonu ve yapı ölçekli yenileme düzlemine indirgenmiş bir hedef çerçevesiyle karşımıza geliyor ve gelecek. Ne var ki, bu tür 'yenileme' arayışları ile kentsel mekanda yer alan toplumsal gruplar arasında yaratılacak el ve yer değiştirme biçimlerinin 'meşruiyetinin' kurulması çabalarının yarattığı yanılsama da apaçık hale geliyor.

Bu yazıyı bitirmeden önce, toplumun yeniden örgütlenerek dönüşebilmesi açısından daha adaletli hedef çerçeveleri kuran planlama çabalarına' haksızlık edilmemesi gerektiğini vurgulamak gerekiyor. Elbette, her birikim düzenini besleyen, onu ayakta tutmaya çalışan bir ideolojik yapılanma var. Böyle bir yapılanmanın dışına düşen her planlama eylemi, pratiği belirleme zaafından ötürü kaçınılmaz olarak marjinal bir konuma itilecektir. Oysa bu, yaratılan yanılsamaları çözmeye yönelik geliştirilecek eleştirel stratejiye uymaz. Dolayısıyla, kentleşme endeksli birikim düzeninin ideolojik söyleminin aynı gerçekliği, belki de çatışmaları maskeleyerek, nasıl yeniden üretebildiğini deşifre edebilecek şekilde eleştirel pozisyonu tercih edecek bir planlama, marjinal konum tehlikesini de;

*• ampirik olarak uygun ve yerinde,*

*• pratik olarak elverişli ve*

*• etik olarak aydınlatıcı*

olmakla bertaraf edebilecektir. Böyle bir stratejinin açılımı bir başka yazının konusu

*Toplumun yeniden örgütlenerek dönüşebilmesi açısından daha adaletli hedef çerçeveleri kuran planlama çabalarına haksızlık edilmemesi gerektiğini vurgulamak gerekiyor. Elbette, her birikim düzenini besleyen, onu ayakta tutmaya çalışan bir ideolojik yapılanma var. Böyle bir yapılanmanın dışına düşen her planlama eylemi, pratiği belirleme zaafından ötürü kaçınılmaz olarak marjinal bir konuma itilecektir.*